

ELEŞTİRİ ÜZERİNE

Yılmaz ÖZBEK

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü,

yozbek@atauni.edu.tr

Öz

Bir sanatçıdan, yazardan beklenen en önce onun kendi tarzını yaratmasıdır, yani kendine ait bir görme, duyma biçimi geliştirmesidir; kalıcı olmak büyük ölçüde buna bağlıdır. Sıradan üretimler, taklitler bir insanı ne yaratıcı yapar ne de kalıcı. Sanatçıların üretimi daha çok bilgiye dayanır ve dayanmalıdır da. İlham denen şey aslında bilgilenmek, derinleşmek, dolmak ve taşmak demektir. Sanat yapıtı yaratıldığı zamandan soyutlanarak ele alınamaz. Eleştiri, bilgilendirmek, yorum yapmak, yapıtın duyumsatmak istediğine varmak için bakış açıları ortaya koymak, yani yapıtın arka planını aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Eleştiri, Sanatçı, Yazın, Sanat Yapıtı, Eleştirel Bakış

On Criticism

Abstract

The basic expectation from an artist and an author is to create his own style, that is to say a unique development of seeing and hearing of an artist; thus, subsistence of the artist depends on such qualities. The ordinary productions and/or imitations make an artist neither creative nor subsistent. The productions of authors also depend on knowledge. Inspiration, then, comes to mean to get knowledgeable, profound. A work of art cannot be evaluated apart from its creation time and space. Criticism is to give all such knowledge, interpret, and to put forward viewpoints in order to reach the sense and the background of a work of art.

Keywords: Criticism, Artist, Literature, Work of Art, Literary Viewpoint

Olgular yoktur, yorumlar vardır.

Nietzsche

Bir sanatçıdan, yazardan beklenen en önce onun kendi tarzını yaratmasıdır, yani kendine ait bir görme, duyma biçimi geliştirmesidir; kalıcı olmak büyük ölçüde buna bağlıdır. Sıradan üretimler, taklitler bir insanı ne yaratıcı yapar ne de kalıcı. Bu yüzden sanat eğitimi verilen kurumlarda öğrenciye kendi tarzını yaratma ortamı sağlanmalıdır. Bir zamanların kalıplaşmış yaklaşımlarını öğrenciye aktarmak yeterli olmaz. Bu yaklaşım kendini geliştirme, gerçekleştirme aşamasında ilk basamak olarak onun işine yarayabilir, ama ona kendini üretme, tarzını yaratma ve özgür ruha ulaşma yolunda engel çıkarabilir. Çünkü eskinin, üretilmişin bir parçası haline gelme tehlikesi, tehdidi varlığını hep sürdürür.

Sanatçıların üretimi daha çok bilgiye dayanır ve dayanmalıdır da. İlham denen şey aslında bilgilenmek, derinleşmek, dolmak ve taşmak demektir. İşte yaratıcılık bu taşma eylemidir büyük ölçüde, yani sanatçı ne kadar çok bilgiye dayanırsa, o kadar çok sağlam basar ayağını, tutarlı, doyurucu ve ürettikleriyle de kalıcı olur. Örneğin, Berthold Brecht her ne kadar yaşadığı zamanın ürünü olsa da, onu yansıtsa da, o daha çok bilgiden, geçmişin birikimlerinden yararlanan sanatçıların başında gelmektedir. Bugünü anlamak, anlamlandırmak için tarihi gerçekliklerden yararlanmayı çok iyi bilmiştir. Hemen hiçbir yapıtı yoktur ki, geçmişten beslenmesin. Bu gerçeklik, eleştiri aşamasında eleştiriciye yapıtın yaratıldığı sürecin ruhunu anlamayı dayatır. Yaratıcı kadar, hatta ondan daha çok eleştirici zamanın ruhunu anlayacak, çözümlemelerde bundan yararlanacak kadar bilgiyle donanmalıdır.

Yazın eleştirisi nedir, sınırları ve olanakları nedir? Ne gibi amaçlar güder? Genel olarak yazın sanata öteki sanat dallarına oranla yaratıcısının ruhundan, karakterinden daha çok izler taşır. Bu yüzden yapıt yorumuna biyografik yaklaşımın yaygın oluşu doğal sayılmalıdır. Yazarlara da içinde yaşadıkları dünyanın kokusu siner, yapıtlarını biçimlendirirken bundan

kendilerini soyutlamazlar. Yapıtın oluşum sürecinde yazar bile olayların akışına seyirci kalır. Yazın ürünleri vardır bunların oluşumunda, ilk basamağı hayaller ve fanteziler oluşturur, sonra kendilerini çağrışım zincirinin akışına bırakırlar. Sonunda ortaya bir yapıt çıkar. Bu, yazarın amaçladığından farklı bir yapıttır. Amaçladığına ya ulaşamamıştır ya da amaçladığını bile aşarak beklemediği bir zenginliğe ulaşmıştır.

Yazın ürünleri de vardır, odak noktasına bir konuyu, bir problematiği alır. Bu çerçevede olay örgüsünü oluşturur. Bu durumda bile yazar her zaman kastının sınırları içinde kalmakta zorlanır. Bundan yola çıkarak, değil eleştirici, yazar bile yapıtı eleştirirken yüzeysel kalabilir veya abartılı yorumlara gidebilir. Zaten her sanatsal yapıt bir arayış, bir amaca ulaşma yolunda uğraş, yaşamın akışına tanıklık etmek, yaşamın anlamını sorgulayıştır.

Yazın ürünlerinin gerçeğini, eleştiriciler kurmaca gerçeklik olarak tanımlarlar. Gerçek gerçeklik ve kurmaca gerçeklik arasındaki çizgi çok incedir. Kurmaca gerçeklik ne kadar kurmaca olursa olsun, gerçekliğin yansımasıdır ve gerçeklerden beslenir (Wanning (1998): 35). Gerçek gerçeklik de ne kadar gerçek olursa olsun kurmaca gerçeğin etkisi altındadır. Her sanat yapıtında, toplumsal gerçekler yani dünya gerçekleri var olmaya devam ederler. Sanata "Alımlama Estetiği" perspektifinden bakarsak, yapıtın iki önemli oluşum süreci vardır: Yapıtının yaratıcısının tasarısına göre şekil ve anlam bulunduğu süreç ve yapıtın tüketiciye ulaştıktan sonra tüketici tarafından ikinci kez yaratılma süreci. Yapıt asıl bu aşamada ruh ve anlam kazanır. Kendini kendi öznel yaşantısından, kendi kimliğinden, kendi değer yargılarından soyutlayamayan tüketiciler, sanat yapıtının yaratıcısından farklı anlamlar yükler, farklı yorumlara ulaşırlar.

Gerçeği görüş ve değerlendirişi farklı olan yazar; soyut dünyasında yığınaklar yapar, bunlardan beslenir ortaya çıkacak yapıt.

Yazın sanatı biraz da sosyal, kültürel ve düşünce yaşamının gelişmelerine tanıklık eden bir tarihtir. Bu yüzden sosyolojik bir yaklaşımı yapıt çözümlemesinde kullanmak zorunda kalırız. Örneğin, 19. Yüzyıl Avrupa'sında geçen bir olayı yapıtına alan bir sanatçı bize çok şeyler anlatır

bu dönem hakkında. Yazarlar da dünü bugüne taşırlar, bu günü yarına aktaracak kalıcı yapıtlar bırakırlar. Bu birikimler zenginleştirir günden güne dünyayı. Yazının bu yöndeki işlevi sınırsızdır ve hiçbir alan onunla boy ölçüşemez. Hiçbir sanat dalı dünyaya yeni bir şekil verme, onu değiştirme yolunda yazın kadar etkin değildir. Yazın bağlamında yorum etkinliği sadece anlam vermek veya yapıtın teknik özelliklerini, yani biçimini tanımak, tanıtmak değildir. Bunların ötesinde bu bilgi kaynağı, bir aydınlatma aracı olarak da işlevini sürdürür. Ama sanat yapıtının asıl amacı, estetik beğeni ve hazza yöneliktir. Yazın gibi her sanat yapıtı zamanın ruhunu yansıtır. Zamanın sosyal, kültürel, siyasal tarihine tanıklık eden yapıtların çözümlenmesinde elbette ki bu tanıklıklar dayanak olacaktır.

Eleştiri, bilgilendirmek, yorum yapmak, yapıtın duyumsatmak istediğine varmak için bakış açıları ortaya koymak, yani yapıtın arka planını aydınlatmaktır. Böylece tüketicinin anlamakta zorluk çektiği yerde ona yardımcı olmak, ayrıca bir anlamda yapıtı zenginleştirmektir. Yaratıcısının bile farkına varmadığı özellikleri yapıtta ortaya çıkarmak gibi işlevler de üstlenir eleştirici.

Okura ulaşan eleştiriler onda birikim sağlar, ona yeni yeni perspektifler kazandırır; artık o bir uzmandır. Uzman gözüyle bakar yazın ürünlerine. Eleştiri etkinlikleri okur kesiminde bir düşünme, tartışma atmosferi yaratır ve kültürel zenginleşmeye kapı açar; yani çeşitli yayın organlarında sanat yapıtı eleştirileriyle, tanıtımlarıyla okur kitlesinin çoğalmasına da önayak olunur. Eleştiri sanat yapıtı yaratıcısını daha titiz davranmaya; daha doyurucu ürünler vermeye götürür. Yazın eleştirisinin belki de ilk ve en popüler görevi yapıtları ve yaratıcılarını geniş halk kesimlerine tanıtmaktır.

Bir eleştiriciden beklenen onun birikimli, bir yapıtı çeşitli açılardan yansıtabilecek perspektifleri olmasıdır. Sloganlarla bir sanat yapıtına yaklaşmak, onu kısırlaştırır. Genel söylemlerle bir yapıta çok ilginç, çok sıkıcı, çok iyi veya çok kötü gibi yargılarla yaklaşmak neden ilginç, neden sıkıcı olduğunu temellendirmeyen bir bakış eleştirel olamaz ve bu tür yaklaşımlar sakıncalıdır. Tüketiciyi koşullandırmaktan başka bir şeye yaramayan bu

yaklaşım türleri, hem yanlıştır hem de sanata olan ilgiyi azaltmaktan başka bir işe yaramaz.

Bir eleştirici kime hitap ettiğini, hangi okur kesimini hedef aldığını iyi bilmeli ve ona göre üretmelidir. Birikimli insanlara, uzmanlara hitap etmek veya geniş halk kesimlerine hitap etmek ayrı ayrı yaklaşımlar gerektirir. Bir yapıtı tanıtırken teknik kavramlardan kaçınmak veya oldukça az kullanmak gerekirken, bilimsel bir çözümlemede uzmanlık alanıyla ilgili kavramları yeterince kullanmak gerekir.

Bazen bir yapıttan yola çıkarak çeşitli sorunlara göndermelerde bulunup bu problemleri tartışabilir, çözüm önerileri üretebiliriz. Bugünün kuşaklararası çatışmasına veya yabancılaşma sorunsalına ışık tutmak istiyorsak, bunu odağına almış bir yapıtı irdeleyerek, eleştirerek hem konuyu açmış olur hem de okurun ilgisini canlandırmış oluruz. Buradaki görevi eleştiricinin yaratıcı ve tüketici arasında bir köprü görevi üstlenmek ve her iki kesim arasında sağlıklı bağların oluşmasını sağlamaktır.

Geniş kesimler için yazılmış bir eleştiri anlaması uzmanlık gerektiren bir yapıda olmamalı, bilimsel kavramlarla okur sıkılmamalı. Bu tutum insanı, okuru sıkar ve onu okumadan soğutur ve uzaklaştırır. Bilimsel bir eleştiride de alanla ilgili kavramlar kullanılmalı, yapıtı aydınlatır yansıtırken, örneğin bu bir yazın ürünü ise, yazarın dili, biçemi, sanat yapıtını sanat yapıtı yapan öğeleri belirlemek gerekir. Öznel görüşler eleştiriye karışmasın diye bilimsel çözümlemelerde düşüncelerimizi, vardığımız yargıları temellendirmeliyiz.

Eleştirilerde kıyaslamalara da bazen başvurulur. Özellikle burada çok titiz davranmak gereklidir. Kıyaslama sırasında birini överken, onu öne çıkarırken, ötekini yermek yakışık almaz. Bundan kaçınmak gerekir.

Yazın eleştirilerinde çağdaş yaklaşım yazarın karanlıkta, gölgede bıraktığını gün ışığına çıkarmaktır. Bu yaklaşımın adı 'Alımlama Estetiği'dir. Alımlama Estetiği sanata bakış tarzıyla çağımızın sanat anlayışını çözümlemede, anlamada en elverişli yazın kuramıdır. Bu onun çoğulcu bakışından kaynaklanmaktadır. Despotizme, totaliter anlayışlara, değişmez kural ve kalıplara karşı direnen anlaması zor ve karmaşık özelliklere sahip

olan postmodern çağı çoğulculuk anlayışı çözümleyebilir. Alımlama Estetiği somutlaştırma ve boşlukları doldurma üzerine kurulmuştur. Belirsizliklere bir anlam verir, kurmaca gerçeklikten gerçek gerçekliğe geçişi sağlar. Bir yapıtta betimlenen bir karakter ve olgu ne kadar başarılı canlandırılırsa canlandırılırsın, yine de eleştirici ya da okur tarafından doldurulması gereken boşluk vardır. Her okur kendi perspektifinden bakar ve ona göre doldurur boşlukları. Sanatçının karanlıkta bıraktığı objeyi aydınlığa çıkarmak yorumcuya düşer. Boşlukları doldururken yeni boşluklar yaratmamak elde değildir. Yani yapılan yorum da yeni yorumlara gereksinim duyulmasına yol açabilir. Bu doğaldır ve bunun önüne geçilemez. Tüketicilerin farklı perspektife sahip olmaları bu sonucu doğurur.

Bu karanlıkta bırakma işini yazar bilinçli bir şekilde yaptığı gibi yaratma sürecinde kendiliğinden de bazı boşluklar oluşabilir. Bu artık yazarın biçemi olmuştur. Hangi sözcüğe, hangi kavrama hangi anlamı yüklediğini çoğu kez bilen yazar, çağrışım sürecinde kontrolü kaybedebilir, kendi kastı dışında yeni anlamlar türediği gibi yeni boşluklar da oluşabilir.

Yapıtlar vardır, yaratıcısının dünyasından izler taşır. Yazar kendini ele vermemek, iç dünyasına başkalarının sokulmasına olanak tanımamak için çoğu kez simgeler kullanır. Bu yola daha çok içedönük mizaçlı yazarlar başvururlar. Kafka sık sık başvurmuştur bu yola. Bu bir çeşit savunma mekanizmasıdır da. Bu simgeler çözümlendikçe yapıt da çözümlenmiş, yani yorumlanmış olur. Okur. Nitelikli olsun veya olmasın, okuduğu metinden bir şeyler çıkartacak ve kendine göre yorumlayacaktır. Bilimsel bir düzey kazanması için bu yorumların desteklenmesi ve temellendirilmesi gerekir. Bu destekler sayesinde metinden alımlanan anlamlar ve elde edilen görüşler derinleştirilir ve tutarlılık kazandırılmış olur.

Sanat yapıtı yaratıldığı zamandan soyutlanarak ele alınamaz. Zamanı kokusu sanat yapıtına sinmiştir. Kokuyu iyi çözümlerseniz, yapıta da tutarlı yorumlar getirebilirsiniz. Yani sanatsal üretimi, eğilimleri belirleyen, sanatçının yaşadığı zaman dilimi içinde olan biten yerel veya global değişimler, gelişmeler, oluşumlardır. Sanatçının zamanın akışına katkısı vardır, ama asıl yaratıcı olan zamandır. Zaman kendi çağının özellikleriyle

birçok sanatçıyı bezemiştir. Örneğin, sanayileşme, şehirleşme, işçi ve burjuva sınıfı doğmuştur. Dolayısıyla da bu sınıfların sorunları Brecht'te duyarlılık yaratmıştır. Bu duyarlılık onu dünyanın en önde gelen tiyatro yazarı, epik tiyatronun babası haline getirmiştir. Yapıtlarının en önemli amacı bu sorunlu kesimlerle dayanışmaya girmek, onları aydınlatmak, toplumu bu kesimlere karşı duyarlı kılmak olmuştur. Bu gibi örnekler gösteriyor ki, yazın toplumu kökten etkilediği ve değiştirdiği gibi, toplumdaki gelişmeler, değişimler de yazına kaynak oluşturur.

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim: Bir yazın ürünü, daha doğrusu bir sanat yapıtı var olmak, anlamlı varlığını sürdürebilmek, yani zamanın eskitici, yok edici özüne karşı ancak eleştirel zenginliğe yanıt verecek doğasıyla karşı koyabilir. Bu tür yapıtlar canlılık, direnç yaratır, tüketiciyi düşündürür, ona yaşamı sorgulatır ve hatta kendi kendisiyle hesaplaşmasının, dolayısıyla değişiminin yolunu açar. Bu yüzden bir sanat yapıtından toplumu değiştirme gücünde, yetkinliğinde olması beklenir. Bir sanatçı yapıtını oluştururken böyle bir amacı olması gerekmez, kendiliğinden oluşur; beslenen ortamlar ve oluşum süreci bu zenginliği yaratır. Sanatçı toplumsal olgularla yüzleştikçe, tüketici sanat yapıtlarıyla hesaplaştıkça ister istemez birikimler artacak, bakış açıları çoğalacak ve anlam üretimleri ile alımlamalar doyurucu olacaktır. Eleştirel bakış, eleştirel tutum zamanla tüketicinin karakteri olacak ve sürekli tükettikçe beslenecek, yaşamın her haline karşı kendini konumlandırarak, günden güne özgün düşünce üretecek gücü artacak, kendini geliştirecek, aydın insan duyarlılığına sahip olacaktır.

Kaynakça

Wanning, Rainer. (1998). *Rezeptionsästhetik*, Wilhelm Fink Verlag, München.